

Odnos hrvatskoga društva prema starijim osobama Ispit humanosti i vizije budućnosti

RENATO MATIĆ*

• <https://doi.org/10.31823/d.26.4.5> •

UDK: 314.8-953.9:17(497.5) • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 23. ožujka 2018. • Prihvaćeno: 6. prosinca 2018.

Sažetak: *Ovim se tekstom želi argumentirati kako ukupnost društvenih odnosa prema starijim osobama oslikava razinu ne samo humanosti, kao one najčešće spominjane i najpoželjnije vrijednosti u suvremenom društvu, već još više brigu i svijest o vlastitoj budućnosti. Održivo humano društvo podrazumijeva jasnu viziju o nenadomjestivosti svake osobe uključene u društveni život, a kad je riječ o osobnom doprinosu u smislu funkcionalne uloge članova društva neizbježan je govor o važnosti humanoga kapitala. Za budućnost društva to je osnovna razina svijesti, koja bi trebala biti prisutna među svim članovima društva, a posebno u onim društvenim skupinama kojima je zadaća planiranje i donošenje dugoročnih razvojnih odluka. U uvodnom će se dijelu raspraviti osnovni pojmovi koji pomažu razumijevanju ideje da je humanizacija društvenih odnosa prema starijim osobama neodvojiva od humanizacije ukupnoga društva. Potom slijedi središnji dio rada, u kojemu će se usporediti konkretna iskustva života u mirovini 20 umirovljenih osoba starije životne dobi (= > 70), od kojih je osmero iz Hrvatske te po troje iz Izraela, Finske, Engleske i Njemačke. Usporedbom njihovih iskustava života u mirovini otvorit će se pitanje što su osnove dugoročne održive i samoobnavljajuće strategije društvenoga odnosa prema starijim osobama. Ujedno će se ponuditi i neke konkretne mogućnosti, koje stoje na raspolaganju svakom društvu, pa tako i našem, a za koje nisu potrebna bilo kakva velika odricanja, već samo iskrena dobra namjera donositelja odluka o vizijama društvenoga razvoja.*

Ključne riječi: *starije osobe, humani kapital, humanizacija društvenih odnosa i kvaliteta života, kvalitativno istraživanje.*

* Prof. dr. sc.
Renato Matić,
Hrvatski studiji
Sveučilišta u Zagrebu,
Borongajska cesta 83d,
10000 Zagreb,
rmatić@hrstud.hr

Uvod

Na početku je potrebno raspraviti pojmove *humani kapital*, *humanizacija društvenih odnosa* i *kvaliteta života*, koji su osnova za razumijevanje polazišne ideje ovoga teksta: da se u ukupnosti društvenih odnosa prema starijim osobama zrcali ne samo stupanj humanosti konkretne društvene stvarnosti već i više od toga, krije se odgovor na pitanje postoji li i, ako postoji, koliko je iskrena briga ostalih članova društva za vlastitu budućnost, a posebno onih kojima je povjerena moć donošenja odluka. Ipak, prije rasprave spomenutih pojmova kao pomoć za dobno razumijevanje pojma *starija osoba* može se uzeti klasifikacija starosti koju navodi Vid Pečjak: od 60 do 70 – mlađa starost, od 70 do 80 godina – srednja starost te nakon 80. godine – visoka starost.¹ O odnosu starosti i umirovljenja autor kaže: »S malo ironije moglo bi se reći da oni nisu otišli u mirovinu zato što su stari, nego da su ostarjeli zato što su otišli u mirovinu.«²

Prije svega, pojam humanoga ili ljudskoga kapitala u najširem smislu obuhvaća ukupnost svih intelektualnih, mentalnih i fizičkih potencijala kojima raspolaže ljudska populacija nekoga društva, kako u svojoj studiji *Human capital – A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*³ tumači Gary Becker. Povjerenje u ljudske mogućnosti bez predrasuda čini onu bitnu razliku između društava koja se sustavno razvijaju i onih koja stagniraju, pa će se ovdje apostrofirati upravo to, bezpredrasudno povjerenje, ulaganje i očekivanje u odnosu prema starijim osobama. Idući bitan pojam za razumijevanje teme ovoga rada jest pojam *društvenoga odnosa*,⁴ koji je za brojne sociološke klasike poput Webera, Parsonsa, Giddensa, Pusića, u smislu razumijevanja posebnosti sociologije, nezaobilazan pojam. On uključuje ukupnost društvenih vrijednosti, stabiliziranih u konkretnom društvenom prostoru i vremenu, a koje su osnova za konkretne svakodnevne aktivnosti koje se realiziraju između članova nekoga društva, kao i one koje se događaju na strukturalnim i institucionalnim društvenim razinama. Bitno je razumjeti da kate-

¹ Usp. V. PEČJAK, *Psihologija treće životne dobi*, Zagreb, 2001.

² *Isto*, 94.

³ G. S. BECKER, *Human capital – A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, Chicago, ³1975.

⁴ M. WEBER, *Economy and Society*, New York – Los Angeles – London, 1978.; ISTI, *Vlast i Politika*, Zagreb, 1999.; T. PARSONS, E. SHILLS, *Toward a General theory of Action*, Cambridge, 1962., 205-206.; T. PARSONS, *The Social System*, New York, 1963.; ISTI, *The Structure of Social Action*. New York, 1949.; ISTI, *Essays in Sociological Theory*, New York, 1954.; A. GIDDENS, *The Constitution of Society Outline of the Theory of Structuration*, Berkeley – Los Angeles, 1986.; ISTI, *Sociology*, Cambridge, UK, 2009.; E. PUSIĆ, Vrijednosti i društvena regulacija, u: E. PUSIĆ i dr. (ur.), *Vrijednosti i društveni sistem. Prilozi izučavanju društvenog sistema*, IV, Zagreb, 1977., 29-44.; ISTI, *Društvena regulacija*, Zagreb, 1988.; ISTI, *Društvena regulacija moralom*, Zagreb, 1993., 116-150.

gorija društvenih odnosa ne govori o individualnim aktivnostima ni o međusobnoj interakciji u svakodnevnim odnosima. Ovdje je riječ o odnosima između društvenih uloga, a one sadrže individualizirane kulturne obrasce nekoga društva, tj. skup normi koje definiraju ukupna društvena očekivanja s obzirom na konkretan položaj u društvenoj strukturi. U tom smislu rasprava o ukupnosti *humanizacije društvenih odnosa*⁵ prema starijim osobama u nekom društvu uključuje sve one društvene norme, zakone, običaje, institucionalne aktivnosti koje na izravan ili neizravan način dotiču konkretne živote starijih osoba. Tu se ne misli samo na *kvalitetu života starijih osoba*,⁶ premda je ona konkretna iskustvena osnova iz koje je sve drugo jasno vidljivo, ali je jednako tako samo konačan rezultat jasnih vizija o tome kako otvoriti prostor svakomu članu društva, a to znači i starijima, da njihov individualni, a time i ukupan društveni život bude ispunjen što kvalitetnijim i uzajamno dobrodošlim sadržajem.

Poznato je da postoji bitna razlika u odnosu prema starijim umirovljenim osobama među različitim društvima. U mnogim sredinama izostaje vizija o tome da specifično znanje i iskustvo koje dolazi isključivo dugogodišnjim radom predstavlja nenađomjestiv potencijal pri oblikovanju vizije razvoja i vlastite budućnosti. Istražujući kvalitetu života starijih osoba u našem društvu, Zoran Šućur 2007. godine nalazi da starija populacija u Hrvatskoj ima značajno lošiju ekonomsku i stambenu situaciju nego ostale dobne skupine,⁷ značajno manje sudjeluju u društvenom i političkom životu i češće se osjećaju društveno isključenima, dok 2008. navodi da se Hrvatska nalazi u skupini zemalja s visokim udjelom starijih osoba koje nemaju nikakva mirovinska primanja.⁸ Kvalitetu života starijega stanovništva na našim otocima 2008. godine istražuje Sonja Podgorelec.⁹ Njezini ispitanici smatraju da žive bolje od svojih vršnjaka na kopnu, navodeći ekološke prednosti, materijalnu sigurnost koju im donosi mirovina te dopunske prihode iz rada na okućnici ili ribolova, ali naglašavaju i nezadovoljstvo skupoćom otočnoga života, lošiju zdravstvenu zaštitu, slabu povezanost naselja te osamljenost s kojom se suočavaju samci.

⁵ G. F. MC LEAN i dr., u: G. F. MC LEAN, *Humanization of social life*, The Council for Research and Values in Philosophy, Washington, 2004.

⁶ C. R. B. JOYCE, H. M. MC GEE, C. A. O'BOYLE (ur.), *Individual Quality of Life. Approaches to Conceptualisation and Assessment*, Routledge, London – New York, 1999.

⁷ Z. ŠUĆUR, *Kvaliteta života osoba starije dobi u Republici Hrvatskoj*, u: L. JAPEČ, Z. ŠUĆUR (ur.), *Kvaliteta života u Republici Hrvatskoj – regionalne nejednakosti*, zbornik radova, Zagreb, 2007., 113-168.

⁸ Z. ŠUĆUR, *Socijalna sigurnost i kvaliteta života starijih osoba bez mirovinskih primanja u Republici Hrvatskoj*, u: *Revija za socijalnu politiku* 15(2008.)3, 435-454.

⁹ S. PODGORELEC, *Ostarjeti na otoku: kvaliteta života starijega stanovništva hrvatskih otoka*, Zagreb, 2008., 306.

U društvima s vizijom o vrijednosti aktivnoga uključivanja starijih osoba u ekonomski, kulturni, politički i širi društveni život sustavno se kreiraju jasna prava, obveze i odgovornosti svih drugih članova društva, s posebnim naglaskom na obveze i odgovornosti onih društvenih skupina kojima su ostali članovi društva povjerali odgovornost donošenja strateških i dugoročnih odluka.

U nastavku će se pokušati doći do odgovora na neka pitanja u svezi s humanizacijom društvenih odnosa i dugoročno održivom strategijom kreiranja društvenih normi kojima bi se omogućila sustavna uključenost starijih građana u ekonomske, kulturne i političke procese. U kojoj su mjeri takva optimalna rješenja, iz kojih je razvidno kako je *humanizacija društvenih odnosa* prema starijim osobama neodvojiva od humanizacije ukupnoga društva, moguća i dugoročno održiva te koje su osnove takve dugoročne održive i samoobnavljajuće strategije društvenoga odnosa prema starijim osobama? Pokušaje odgovora na ta pitanja potkrijepit će iskustva starijih osoba iz Hrvatske, Izraela, Finske, Engleske i Njemačke, čijom se usporedbom otvara pitanje o tome što su osnove dugoročno održive i samoobnavljajuće strategije društvenoga odnosa prema starijim osobama. Također će se bolje razumjeti i neke konkretne mogućnosti koje stoje na raspolaganju svakom društvu, a za koje nisu potrebna bilo kakva velika odricanja, već samo iskrena dobra namjera donositelja odluka o vizijama društvenoga razvoja.

1. Istraživački kontekst

Iskustvo uvida u velik broj individualnih profesionalnih iskustava te planova za život poslije aktivne profesionalne službe omogućeno je dugogodišnjim kontaktima i razgovorima na marginama međunarodnih znanstvenih i stručnih skupova. Zanimanje za način novoga profesionalnoga uključivanja osoba u mirovini potaknuto je sudjelovanjem na nizu stručnih seminara, gdje je na institucijama domaćina i organizatora stalni ili povremeni angažman službeno umirovljenih osoba bio neizostavna praksa. Činjenica da je to moguće i potrebno *vani*, a kod *nas* nije, već skoro dva desetljeća izravno potiče i pitanja na koja se pokušava odgovoriti ovim radom: Kako to da društva ekonomski znatno uspješnija od našega prepoznaju humani kapital, tj. čovjekovu kreativnost, znanje i volju, neovisno o dobi, kao osnovu razvoja, a ona manje uspješna to ne znaju ili ne žele? Nadalje kako uspješnija društva ne samo što ne postavljaju administrativne barijere s obzirom na dob već, nasuprot tomu, ulažu napore kako bi prilagodili zakonske okvire kojima potiču i motiviraju profesionalni angažman starijih osoba? Konkretna povod za istraživanje, provedeno samostalno i nevezano za širi projekt, bio je poziv na sudjelovanje na znanstveno-stručnom simpoziju o starosti i starenju održanom 2017. godine u Đakovu.

2. Metoda

Kvalitativna metoda dubinskoga intervjua pokazuje se korisnom kad je za uspješno istraživanje društvenih pojava i procesa neizostavno razumjeti i protumačiti motive, simbolička značenja, kao i izabrane vrijednosti koje daju smisao i svrhovitost različitim društvenim djelovanjima i stabiliziranim odnosima te kad je sve spomenuto moguće pronaći u konkretnim životnim iskustvima¹⁰. Provedeno je kvalitativno empirijsko istraživanje metodom polustrukturiranoga dubinskoga intervjua, a korišten je neprobabilistički namjerni uzorak tipičnih slučajeva koji omogućuje usmjeravanje na bitne značajke fenomena koji se istražuje.¹¹

Izbor sudionika obuhvatio je 20 osoba starije životne dobi (= > 70), od toga osmero iz Hrvatske, te po troje iz Izraela, Njemačke, Finske i Engleske.

Intervjui su provedeni pojedinačno i trajali su oko 40 minuta. Sa 17 sudionica i sudionika razgovori su se odvijali u izravnom kontaktu jer je osim domaćih stjecajem okolnosti devet inozemnih sugovornica i sugovornika u posljednje dvije godine boravilo u Hrvatskoj, dok je s preostalih troje razgovor dogovoren s pomoću *Skypea*. Većina sudionica/ka izrazila je sklonost da razgovori ne budu tonski snimani, a svi su pristali na mogućnost pisanja bilješki, koje su isti dan poslije razgovora prepisane u elektronski oblik, iz njih su isključena ponavljanja i potom su svakom od sudionica/ka dane na uvid i autorizaciju. Poslije autorizacije, bez ikakve naknadne intervencije, pisani opseg svih zabilježnih intervjua iznosi približno 30 stranica, od kojih je za potrebe ovoga teksta izdvojeno 11.

3. Rezultati

Osnovna pitanja koja su postavljena svakoj intervjuiranoj osobi odnose se na opis aktivnoga radnoga vijeka, aktualnoga angažmana u mirovini, osobne motivacije za takav angažman te pitanje imaju li ikakvu spoznaju o širim društvenim pretpostavkama odnosa prema starijim umirovljenim osobama.

Umirovljena povjesničarka i arheologinja poslije 40 godina života i rada u inozemstvu, odlaskom u mirovinu, vraća se u Izrael, gdje je unaprijed angažirana kao stručna suradnica Nacionalnoga muzeja u kojem vodi stručne obilaske i drži predavanja, najčešće za organizirane skupine inozemnih posjetitelja. »Sa sigurnošću mogu kazati da imam manje vremena nego što sam imala svih godina redovitog rada prije

¹⁰ J. W. CRESWELL, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, CA: London & Thousands Oaks, 2007.

¹¹ G. GOBO, Re-Conceptualizing Generalization: Old issues in a New Frame, u: P. ALASUUTARI, L. BICKMAN, J. BRANNEN (ur.), *The SAGE Handbook of Social Research Methods*, London, 2008., 193-213.

mirovine ... to ne vidim kao problem, već naprotiv kao nešto višestruko korisno i dobrodošlo, kako za društvo, tako i za mene ... Bilo bi krajnje iracionalno i rasipno ne uključiti što veći broj građana koji na različite načine, mogu pomoći i biti na raspolaganju ... kod nas je takva praksa uobičajena, ne samo zato što je ljudski doprinos nezamjenjiv, već prije svega zbog opuštenosti i lakoće kojom starije, iskusne osobe, bez onih opterećenja kojima su bile izloženi u radnom vijeku, obavljaju poslove ... Naravno da je predviđen pošten honorar, ali meni on nije primaran jer sam zadovoljna sa svojom mirovinom, puno mi više znači da radeći ono u čemu sam najstručnija, mogu biti od koristi zajednici i domovini ... «

Učitelj iz Tel Aviva koji je poslije 40 godina rada u školi otišao u mirovinu već skoro 10 godina svojim znanjem i iskustvom pomaže mlađim kolegama i školskoj djeci organizirajući poučne izlete i aktivnosti izvan škole. Kaže da je jako ponosan što je od samih početaka sudjelovao u izgradnji svoje države opisujući iskustva s početaka pedesetih godina prošloga stoljeća kada je s roditeljima doselio u Izrael. »Kad smo došli, nije bilo ničega osim pijeska, kamena i mora, tek poneka oaza, ali ništa što bi bio nekakav Božji dar poput plodnih nizina, šuma, zaliha pitke vode, na kojemu bi se mogao temeljiti razvoj ... Ali znam da se nikada nitko nije žalio, jer su većina bili svjesni da im je pružena druga prilika, kakvu milijuni naših ljudi nisu dobili ... Ono što smo imali bio je optimizam i dobra volja, i moja je generacija ubrzo shvatila da smo mi svi zapravo ta prirodna prednost, s kojom se iz ničega može stvoriti čudo ... Tko bi tada rekao da će Izrael jednom biti mjesto s kojega će se izvoziti recimo voće i cvijeće? ... Svatko je od početka bio uključen i svatko je nešto radio, i svatko je imao priliku pokazati što može pružiti, nismo si mogli dopustiti luksuz da itko ostane besposlen ... Takva je svijest ostala i danas i zato mi uopće nije čudno da se pod pojmom mirovine, kod nas ne smatra mirovanje, već naprotiv ... Sve ono što kao učitelj dok sam aktivno radio, nisam stizao, sada baš zato što imam to iskustvo mogu konačno razviti i ponuditi, a da nisam opterećen radnim vremenom i rasporedom ... I raduje me da mladi danas u materijalnom smislu imaju, puno više nego prijašnje generacije, i da mogu toliko vremena pokloniti putovanjima i zabavi, a da su u isto vrijeme također svjesni, kako se najveća vrijednost krije u njima samima, što je zasluga i nas koji sudjelujemo u njihovom odgoju.«

Umirovljenom policijskom inspektoru iz Jeruzalema, kako kaže, još prije službenoga umirovljenja rečeno je da krene prikupljati pisane tragove i prema sjećanju zapisivati svoja iskustva jer će sve to biti potrebno za njegova predavanja budućim policajcima i mlađim kolegama. »Tim riječima ... nije mi ostavljen nikakav izbor, zamislite... a baš sam mislio konačno malo putovati svijetom, više spavati, igrati se sa unucima...? (smijeh) Ma naravno, sve mi je to rekao nešto mlađi dugogodišnji partner i prijatelj, onako poluslužbeno, ali to je sigurno ljepše čuti nego da sam, recimo svima dosadio i da će slaviti punih deset dana kad konačno odem ... (smijeh)

Nisam ni znao koliko mogu pričati na predavanjima, a da mi ne dosadi ... Obično kažem na početku, do sad sam ja uglavnom morao slušati što nadređene, što sumnjivce i kriminalce, a najviše svoju suprugu..., (smijeh) a sad ću sve to nadoknaditi, i sad vi morate slušati mene ... Lakše je raditi i živjeti, ako si uvijek spreman na šalu, tako da mogu reći da mi nikad, a posebno sad, nije dosadno. Sad konačno nešto patetično, onako kako to rado vole govoriti političari, ali ipak iskreno, ponosan sam i sretan, što u ovim godinama prije svega poznajem vrlo malo liječnika ... (smijeh)... OK i to nije loše, ali uistinu sam sretan što mogu pomoći, što mogu biti od koristi, što me trebaju, a posebno mi je drago što mi poslije predavanja i radionica uvijek kažu 'imamo još pitanja, može uz pivo?' (smijeh)... Prije 50 godina, kad sam bio na početku, sjećam se kako je moj prvi šef od kojeg sam najviše naučio, rekao 'sve što treba državi, i tebi je tu (u glavi) ... kad god misliš da nećeš riješiti problem jer ti nedostaje nešto što moraš dobiti od drugoga, sigurno ga nećeš riješiti...' to nikad nisam zaboravio i to uvijek ponavljam sebi i drugima.«

Umirovljena medicinska sestra iz Helsinkija odmah po odlasku u mirovinu pozvana je da u kliničkom bolničkom centru pripremi za rad, a kasnije koordinira, skupinu volonterki, također umirovljenica različitih struka i karijera. »Priprema i koordinacija volontera jedna je od redovitih aktivnosti koje se povjeravaju osobama u mirovini, a koje imaju znanje i iskustvo rada u struci. Mislila sam da ću imati više vremena neobvezno se družiti sa bivšim profesionalnim kolegicama u našim klubovima i prigodnim susretima, ali sve smo toliko angažirane da se i dalje uglavnom susrećemo pomažući u bolnici ... Rad sa volonterkama pomoćnim medicinskim sestrama mi predstavlja izazov jednak ili veći od nekih koje sam imala kroz desetljeća aktivnog rada. Sve rade s puno volje i empatije, a ono čemu se svake godine dodatno radujemo su zajednička putovanja, koja predstavljaju jednu od mnogih privilegija kojima se promovira ovaj oblik dobre volje i humanitarnog rada ... Sigurno bih imala čime se baviti po cijeli dan i da nisam ostala u ovoj mjeri povezana sa strukom, ali mislim da je naša zemlja između ostalog krenula nabolje upravo kada je prihvaćena ideja da je svatko sposoban ponuditi neizmjereno više od redovitog radnog vijeka i vremena, ako se takva logika uključi u razvojne vizije ... Dobar je osjećaj ostati na taj način uključen, a što je još zanimljivije, nema vremena za one uobičajene teme poslije 70, kao što su zdravstveni problemi i sl., a končano ako se i nešto slično pojavi, nalazim se upravo na mjestu gdje mogu dobiti najbolju moguću pomoć.«

Nastavnica tjelesnoga odgoja iz Tamperea i prije mirovine bila je aktivna kao instruktorica aerobika i pilatesa, a sad treninge održava i u *fitness*-klubu s kojim je prije surađivala i u školi u kojoj je radila kao nastavnica. »Vodim treninge dva puta dnevno, i uvijek jednako uživam u tome. Ne mogu reći da nisam ponosna kad mi kolegice koje su mlađe po tridesetak i više godina od mene, kažu 'molim vas imajte

malo razumijevanja' (smijeh)... to me još više motivira da im kažem kako su jedine granice, one koje sami sebi postavimo u svojim glavama... naravno što smo stariji to se više i pažljivije treba zagrijati prije treninga, i to je najveća mudrost... Kad je sezona skijanja, volim pomoći i prijateljima koji vode skijašku školu... mislim da svi moraju znati čitati, plivati i skijati, kako bismo mi Finci nadopunili stare Rimljane (smijeh). Još uvijek nisam odustala od plana otvoriti svoj fitness centar, ali izgleda da mi nedostaju sati u danu (smijeh). Još prije odlaska u mirovinu, stvarno ne znam zašto se tako zove, (smijeh) ravnateljica mi je rekla kako se nada da ne planiram odseliti negdje daleko, i tako zapostaviti brigu o kondiciji i zdravlju svojih prijatelja u školi... Naravno da ih nisam planirala iznevjeriti... (smijeh) ... Puno je kolegica i kolega od kad su u mirovini, uključeno u razne aktivnosti ... i koliko znam, od kad je Finska odlučila na novi način pristupiti obrazovanju, na prvom su mjestu znanje i vještine, i naše društvo si ne smije dopustiti da se bilo tko osjeća nepotrebnim i suvišnim. Mislim da ni jedna država nije dovoljno bogata, da bi si to dopustila.«

Umirovljenom policijskom inspektoru iz Helsinkija također je još prije mirovine ponuđen nastavak suradnje u savjetodavnim i nastavnim aktivnostima. »Previše je posla i odgovornih sadržaja da bi sve mogao podnijeti aktivan sastav. Osim izravne honorarne stručne pomoći poput nastave na policijskim koledžima, preuzimanja i vođenja grupa inozemnih suradnika i gostiju, uobičajeno je imati klubove u kojima se okupljaju umirovljeni policijski službenici gdje se u opuštenoj i prijateljskoj atmosferi osim neformalnog druženja redovito organiziraju i ciljani stručni sadržaji poput problemskih seminara i radionica. I konačno, redoviti je prizor u kojemu stariji kolege savjetima pomažu mladima i to u konkretnim svakodnevnim operativnim akcijama ... Zadnju godinu u aktivnom sastavu, više nas u sličnom statusu, pozivao je pojedinačno glavni načelnik na radni ručak i meni je konkretno rekao, da ne budem iznenađen, i da naravno sve ovisi o mojoj dobroj volji, ali da se tek sad od mene najviše očekuje ... Znao smo da je takva praksa već dugo prisutna, ali svejedno mi je bilo drago što to čujem ... Objasnio mi je točno gdje služba ubuduće vidi moj doprinos, pa me je zamolio da i sam kažem gdje bih još mogao pomoći ... koliko znam nitko nije takav poziv odbio, naprotiv, svi s kojima sam razgovarao su bili oduševljeni, neki provode sa suprugama dio godine drugdje, ali su tako isplanirali raspored, da su prisutni kad je najpotrebnije kroz godinu ... Imam dobru mirovinu i ušteđevinu, tako da mi ova zarada nije neophodna, ali nezamjenjiv je osjećaj da te domovina i služba kojoj si darovao pola života i dalje treba, neovisno o godinama.« Naglašava kako je od početka pratio strateške promjene u sustavu obrazovanja, koje su po njegovu mišljenju bile glavni okidač za ubrzani društveni razvoj koji je, krenuvši od odgoja i obrazovanja, ubrzo zahvatio cijelo finsko društvo, i da su svi građani vremenom postajali svjesniji činjenice da su pozvani, neovisno o godinama, oslobađati svoju kreativnost, znanja i iskustva.

Slično iskustvo dijeli i umirovljeni policijski službenik njemačke policije iz Hamburga koji je također još prije odlaska u mirovinu zamoljen za nastavak suradnje. Također, osim redovitih predavačkih aktivnosti, prepričava i česte posjete civilnim školama: »Susreti sa školskom djecom su iznimno zanimljivi i inspirativni ... osim redovitog poučavanja vezanog uz odgovorno ponašanje u prometu, na dnevnom se redu uglavnom nalaze i sve policijske aktivnosti u vezi građanske sigurnosti a koja se ne mogu zamisliti bez suradnje građana, i puno je lakše surađivati ako su informacije o svojim građanskim pravima i obvezama vezanim za njihovu sigurnost primili još u školskoj dobi.« Uza sve opisuje i sve češću potrebu stručne i volonterske pomoći društvu vezanu uz prihvata, zbrinjavanje i sigurnosne aspekte rada s izbjeglicama i tražiteljima azila: »Od neprocjenjive se koristi pokazalo smireno i visoko stručno rješavanje niza očekivanih kriznih situacija, u kojima treba umiriti i uputiti ljude, koji u okolnostima umora, iscrpljenosti, gužve, iščekivanja rješenja, vrlo lako upadaju u napetosti i sukobe koji bi bez žurne odlučne i umirujuće intervencije, poprimili ozbiljne i teže rješive okvire... Poslije toga je uobičajena podrška mladim kolegama i volonterima koji se po prvi put susreću s takvim kriznim situacijama.« I on naglašava kako takav pristup nije posljedica slučajnosti niti je ovisan o nekakvoj pojedinačnoj dobroj volji, već je riječ o dobro razrađenoj društvenoj strategiji čija je osnovna vizija da je ljudski potencijal najveća vrijednost i da je sustavno uključivanje što većega broja ljudi najbitniji korak u ostvarenju te vizije.

Poštanska službenica iz Mainza u Njemačkoj također nije dugo *mirovala* jer je ubrzo poslije odlaska u mirovinu zamoljena za pomoć koja se kreće u nizu aktivnosti, od onih savjetodavnih mlađim zaposlenicima do stručne pomoći u specijaliziranim poštanskim uredima: »«Raduje me da mogu biti od pomoći a često nemam uopće dojam da sam u mirovini. Za razliku od desetljeća prije, kada sam 'moralala' dolaziti, sad odlučujem sam hoću li dan ili tjedan provesti u pošti, u svom vrtu i sa unucima. Naravno da ću uvijek biti tu na raspolaganju kad je neka veća gužva u prometu, a to se dosta često događa. Moja bivša šefica kaže da ja ne mogu ni zamisliti od kolike je koristi moje iskustvo, i svih nas koji smo tu premda smo u mirovini, jer nama nitko ne treba govoriti niti objašnjavati što se od nas očekuje, kao što je to slučaj sa mladima, a njima sam uvijek na raspolaganju, jer se sjećam kad sam ja bila na početku koliko mi je značila podrška starijih kolegica i kolega ... Moj suprug koji je radni vijek proveo kao nastavnik tjelesnog odgoja, sad vodi neke školske slobodne aktivnosti, za koje prije imao vremena, tako da smo oboje jako aktivni, ali je odličan osjećaj, da si konačno slobodno vrijeme uvijek možemo organizirati prema vlastitoj volji ... «

Nastavnica književnosti i diplomirana knjižničarka iz Berlina kaže kako se za vrijeme svoga službenoga radnoga vijeka nije imala dovoljno vremena baviti knjižničarstvom, a što je silno željela, te kako je kako su godine prolazile i kako je imala manje obiteljskih obveza, sve više vremena provodila razvrstavajući i uređujući prilično

zapuštenu knjižnicu u jednoj staroj župi. »Bio je to uistinu iznimno bogat fond i to jako starih i rijetkih knjiga. Radila sam intenzivno mjesecima i jednom sam prilikom pozvana na veliku crkvenu obljetnicu, kao aktivna članica župe. Nisam baš bila sretna jer je ostalo još nešto posla za urediti biblioteku onako kako sam željela i krenula sam s mišlju, kako ću čim iskoristim priliku nestati sa svečanosti i vratiti se svojim knjigama. Bila sam potpuno uronjena u svoje misli i planove, kad je prijateljica pored mene rekla 'jesi čula, tebe zovu na pozornicu.' Krenula sam nemajući pojma o čemu je riječ i potpuno šokirana od strane regionalnog ministra slušala hvalospjeve o sebi i o tome kako sam doslovce iz zaborava izvukla i spasila veliko kulturno blago. Potom su počeli doslovce pljuštati pozivi iz različitih mjesta, i evo od kada sam u mirovini, mirujem manje nego ikad, a putujem više nego ikad... Moj suprug je kao nastavnik povijesti i etnolog, također odmah s odlaskom u mirovinu, angažiran u gradskom muzeju, tako da se sada šalimo, kako smo oboje tamo gdje prema godinama i zaslužujemo biti.«

Kad se odlučila za policijski poziv prije skoro pet desetljeća, policijska službenica iz Liverpoola još je bila među vrlo malim brojem žena u toj struci i suočavala se sa svim mogućim predrasudama koje se u takvim okolnostima mogu pojaviti. »Pripremam biografiju, i sad sa ove vremenske distance, pišući sve što sam proživljavala i što bi trebalo zvučati čak pomalo i strašno, danas zvuči kao urnebesna komedija, pa i sama umirem od smijeha nad puno toga što opisujem. Vjerojatno bez svog karaktera, koji mi je pomagao da sve okrenem na ironiju ili šalu, ne bih sve uspjela izdržati. Još uvijek se ne mogu na miru posvetiti pisanju, jer me, upravo zbog tih specifičnosti, stalno pozivaju jer svi, i oni koji već imaju policijskog iskustva, i oni koji se spremaju za policijski poziv, i puno širi auditorij, želi slušati sve slučajeve koje sam rješavala i sve zgone i nezgone, koje su pratile to iskustvo, i umjesto da budem ozbiljna predavačica, često sama sebi izgledam kao stand up komičarka, ali moram pomalo morbidno priznati da se svemu tome jako radujem (smijeh)... Moja kći i neke njezine prijateljice kažu da su izabrale isti poziv isključivo zbog mene i sretna sam što su uspješene i što od samih početaka napreduju kao dobre istražiteljice, i što se ne suočavaju sa staklenim zidovima i plafonima, o koje su se odbijale žene u policiji kameno tj. ono moje doba (smijeh).«

Bivši vojni časnik, a sada menadžer u jednom velikom poduzeću, kako kaže, radi nadzvučnom brzinom jer je barem trećinu svoga radnoga vremena u zrakoplovu. »Ne mogu puno govoriti o sebi kao bivšem časniku i sadašnjem menadžeru, ali prema iskustvu onih koji su radili i danas rade samnom, izgleda da nije loše. Nije ništa neobično da menadžere u vojsci, još prije isteka redovne službe, 'ulovi' nekakva *hedhunting* mreža iz nekog civilnog poslovnog svijeta, jer ako radiš s ljudima, svejedno je gdje radiš, u vojsci, industriji, policiji, crkvi, nogometu, estradnom biznisu, kako bi rekao naš slavni kolega Sir Alex Ferguson. Mislim da su me iz sadašnje

tvrtke kontaktirali prvi put prije 30ak godina, i evo već skoro 10 godina, nakon ulaska u mirovinu, ne žele me pustiti. Kako mi često kaže predsjednik, kad me svake godine iznova uvjerava da im još trebam 'htio si puno putovati u mirovini, i što sad hoćeš?'... Ne mogu reći da nije u pravu, a izgleda da upravo taj ritam uvijek iznova djeluje kao eliksir mladosti. I unuci mi kažu da bi u mojim godinama htjeli živjeti ovako, a se ponekad požalim da mi nova oprema za pecanje stoji još neraspakirana, uzvraćaju, 'nisu li svi Stonesi stariji od tebe pa kad si čuo da žele gitare zamijeniti štapovima za pecanje?'«

Arheologinja iz Londona slično voli naglasiti kako je svugdje po svijetu samo ne uz knjige koje u mirovini želi pročitati i radove koje vrlo sporo privodi kraju jer kako kaže: »Ne znam kad sam zadnji put imala vremena za u miru pročitati knjigu, možda za vrijeme studija, i da jednom kad sam za vrijeme iskopavanja u Brazilu, oboljela pa sam morala ležati punih mjesec dana... Koliko znam normalno je da su ne samo svi koje znam iz svoje struke, dobili ponude da poslije tzv. umirovljenja, samo nastave sa svojim radom, ali pod drugim pravnim nazivom, i naravno u vremenu koje sami definiraju, ali to sa vremenom je najveća moguća varka, jer jednostavno ne želiš stati, prije nego završiš započeti projekat, a u jednom se projektu, otvori još nekoliko novih i izazovnijih, i nikad kraja... Nisam nimalo umorna, već iznad svega zahvalna što nikad nisam umorna... Ne znam kako bih mogla provoditi umirovljeničke dane da iz kućice negdje na mediteranskoj obali, danju gledam more, a noću zvijezde?... Tko voli nek izvoli...«

Njezina kolegica i dobra prijateljica, prva sugovornica iz Hrvatske, umirovljena povjesničarka i arheologinja s punih 40 godina radnoga staža o iskustvu života u mirovini govori bitno različite činjenice: »I dalje sam aktivna u struci, jer sama to želim i dobro se osjećam u društvu bivših kolegica i kolega, ali nitko me nikada službeno nije tražio, osim što sam ponekad pozvana ili se sama prijavim na različite stručne skupove, jer ako sam napustila radno mjesto, nisam napustila interes za stručno znanje kojemu sam posvetila život ... Tek sad sam sigurna da bih u stručnom smislu mogla pružiti najviše, ne naravno tako da aktivno radim na svom bivšem radnom mjestu, već na cijeli niz načina uključenosti, kada bi postojao formalni društveni interes za moje iskustvo i znanje ... Dobro sam upoznata sa praksom u nekim državama, u kojima postoji jasna ideja o tome kakvi se potencijali kriju u nekome tko ima 40 godina stručnog rada i iskustva, i koliko god mi je drago što kroz dopisivanja i još uvijek ponekad žive susrete, čujem od osoba moje generacije, kako su sretne što i dalje mogu pružati ono najbolje od sebe, toliko sam tužna kad vidim da u ljudima koji našu zemlju, nema kapaciteta za takvu viziju ... da uz minimalno ulaganje opća dobit može biti nerazmjerno veća ... U materijalnom smislu, ne mogu reći da mi nedostaje nekakva dodatna zarada, jer smo suprug i ja uspjeli osigurati da i uz ovakve mirovine možemo pristojno živjeti, i naravno uz sve svoje

interese imam posla koliko god želim, samo je šteta što kao narod uvijek plaćemo za onim što nemamo a da nismo svjesni koliko toga uistinu imamo.«

Policijski inspektor koji je cijeli radni vijek proveo u Hrvatskoj pokazuje nagrade i priznanja koja je primao u vrijeme aktivne službe i kaže kako osim prigodnih, uglavnom jubilarnih, susreta ni na koji način više nije vezan uz struku s kojom je proveo više od pola života. »Poznata su mi inozemna iskustva, kako su umirovljeni policajci zbog specifičnog stručnog znanja i velikog iskustva traženi i to ne samo za pomoć policijskoj službi, već i puno šire ... znam da postoje i brojne neformalne veze sa strukom kroz različite policijske klubove, u kojima se mlađi kolege vrlo rado informiraju i traže savjete starijih kolega ... kod nas osim privatnih i neformalnih inicijativa ... iz nekih zaštitarskih i privatnih osiguravajućih kuća ... ne postoji nikakav formalni društveni interes da bi se moglo očekivati išta slično ovim konkretnim slučajevima, da postoji jasna strategija na razini države, za daljnjim oblicima angažmana strukovnih policajaca u mirovini. Također naglašava kako nije nezadovoljan životom u mirovini, jer ima vremena za hobije koji su mu izmicali upravo zahvaljujući angažmanu u službi, ali da je svjestan kako ono što je uspio spoznati i naučiti kroz više od 4 desetljeća izravne povezanosti sa policijskom strukom, ne bi smjelo biti prepušteno isključivo slučajnim poznanstvima i privatnim inicijativama.«

Slično iskustvo života u mirovini poslije aktivne policijske službe iznosi i idući sugovornik. Također je u radnom vijeku primio nekoliko značajnih priznanja i zahvala za svoju stručnost i ukupni angažman, ali, osim neformalnih kontakata i prigodnoga druženja za Dan policije, nije u prilici svoje stručno znanje i dugogodišnje iskustvo podijeliti s drugima u nekom formalno organiziranom obliku uključenosti. »Spadam među vrlo aktivne umirovljenike, jer osim uobičajenih obiteljskih poslova, puno vremena provodim u ribičiji, voćnjaku i vinogradu, a vrlo rado i planinarim... osim toga za svoju dušu piskaram i kratke policijske priče ... ne znam možda ih i objavim, ali to me sad ne zanima ... Znam za iskustva drugih, znanje i iskustvo se ne razbacuje ... treba ga znati mudro koristiti ... a što reći, pametni narodi. Zato i imaju, ali ne razbijam glavu s tim, neka o tome razmišljaju oni gore ... zahvalan sam Bogu za zdravlje, a sve drugo je manje bitno.«

Umirovljena poštanska službenica s više od 40 godina radnoga iskustva, također nije u formalnom kontaktu s kolegicama i kolegama s bivšega radnoga mjesta. »Imam svoje unuke i svoj vrt, a i puno knjiga koje bih još željela pročitati ... Nisam znala za iskustva drugih, ali to izgleda jako pametno ... dobro dođe svima, a osim toga ljudi nemaju vremena misliti na bolesti ... neki prijatelji samo o tome pričaju ... meni se ne da. Kad prođeš 70 uvijek postoji nešto, ali ne mislim o tome, ako je

nešto ozbiljno, odem kod doktora, mislim da živim zdravo i da se čuvam, ali godine imaju svoj značaj i jednom kad dođe vrijeme, hvala Bogu ... <

Sugovornica koja je u mirovini intenzivno ostala povezana sa strukom jest medicinska sestra, ali ne u javnom zdravstvu u kojem je provela više od 40 godina, već u privatnom poduzetništvu. »Dosta prije mirovine, znala sam da ću nastaviti s ovim, naravno koliko me zdravlje posluži ... s obzirom da mi je rođaka također medicinska sestra a njen suprug liječnik u Njemačkoj, bilo je čak razmišljanja da odem van, ali ostala sam ovdje ... Ima nas nekolicina koji smo strukovno povezani i samo smo nastavili rad u privatnoj praksi ... S obzirom na načelo senioriteta, sami definiramo koliko i u koje vrijeme, i za sada sve ide odlično. Poseban je osjećaj, kad vidiš da su mladi zahvalni za pomoć iskusnijih, ali i da su željni učiti. Naravno da uz mirovinu dobro dođe i nešto povrh toga, ali moram reći da to čak nije ni toliko bitno. Neki jedva čekaju otići i baviti se onim što nisu stigli svih godina prije, ali ja stvarno volim svoju struku i još me ispunjava toliko, gotovo da mislim da me podmlađuje. I da ne radim kao sada, sigurno bih našla način, vani ili ovdje, svejedno. Znam za inozemna iskustva, posebno iz priča mojih u Njemačkoj, i što reći ... Mi ovdje stalno plaćemo za onim što nemamo, a podcjenjujemo bogatstvo koje imamo, ali tko nam je kriv? Valjda će se i to jednom promijeniti ... ja još nemam vremena za razmišljanje što bi bilo kad bi bilo.<

Umirovljeni učitelj iznosi svoje iskustvo vremena koje provodi u mirovini, poslije više od 40 godina aktivnoga rada u školi. »Možda je specifično to što sam radio u školi na selu, i što je oduvijek atmosfera u kolektivu bila više nego kolegijalna, tako da smo dosta povezani ... ali ne kroz redovne školske aktivnosti, već i dalje onako prijateljski. Recimo ja sam i dalje aktivan u lokalnom nogometnom klubu, pa u dogovoru sa ravnateljem i kolegom koji sad predaje tjelesni odgoj treniram i pazim male nogometaše iz naše škole. Moj prijatelj i također bivši zaposlenik škole, na daleko je poznat po svojim kulinarskim majstorijama, pa redovito za česta školska druženja i fešte, brine o 'logistici' i priprema roštilj ... Znam da ovo što govorim nije čest slučaj, ali ponavljam, imamo sreće što smo se valjda tako našli, i što su i bivši i sadašnji ravnatelj na istoj valnoj duljini, pa se dobar običaj toliko ukorijenio. Šteta je što takva 'ekscesn' priča nije uobičajena za nas ... svima bi bilo puno bolje ... znam za dobre inozemne primjere, ali mi smo daleko od toga ... ovo sve što vam govorim je neformalno, ali mislim da bi naši birokrati zaduženi za školstvo, svaki pokušaj nekakvog formalnog uključivanja, poput ovog u Izraelu, smatrali 'terorističkim činom'... Za naše je umove, posebno onih koji vole o svemu odlučivati, to nesavladiva zadaća i nezamisliv avanturizam.<

Umirovljena nastavnica Glazbene kulture nije dopustila da joj činjenica mirovine »na bilo koji način usmjeri život, niti da moj životni izbor i ljubav za glazbu ovisi

o bilo kome osim o meni... Volim imati stvari pod kontrolom i nisam čekala ničiji poziv, već sam odmah otvorila privatnu glazbenu školu, i sad radim koliko i kad god želim, a volim raditi uvijek, a kad se odmaram, odmaram se naravno uz glazbu (smijeh)... Imam nekoliko jednako aktivnih prekrasnih mladih i beskrajno voljnih suradnica i suradnika, kojima nastojim osim glazbenog znanja prenijeti i ovo iskustvo, da nikad ne čekaju bolje okolnosti, već da ih sami stvore «.

Idući sugovornik, dočasnik u vojsci i ratni veteran kaže: »Umirovljen sam prije 18 godina, kad mi je bilo 52, a na godišnjem ispitu fizičke pripremljenosti svi su mi rezultati bili znatno bolji od norme za one u dvadesetima... i odličan uspjeh i priznanje na NATO dočasničkoj školi, ni engleski i francuski, me nisu spasili mirovine, jer sam kako su rekli bio 'neperspektivan.' ... Danas sa 70 sam za sebe radim testiranja po uzoru na ona u vojsci, i još uvijek uredno nadvisujem norme, ne više one u dvadesetima ...ne zaostajem baš puno, ali zato testove za četrdesete, kao od šale... Rekao sam sam sebi, dobro, našoj državi ne trebam, šteta, ali nema se tu šta plakati, idemo dalje... Danas kao voditelj instruktorskog tima, i to najmanje iz nekakvog ureda, pripremam i koordiniram obuku i treninge za jednu privatnu inozemnu sigurnosnu i spasilačku službu... Rekao sam sam sebi, sve dok ću ono što tražim od mladih, moći i sam dolično izvesti, ostajem u poslu, premda vlasnik, kaže da bi htio da potpišem doživotni ugovor... i ne šali se uopće... Voliš to čuti o sebi, ali imam ja i druge planove, mislim za onu pravu mirovinu (smijeh)...«

4. Diskusija

Prilično sumorna iskustva umirovljenika s obzirom na institucionalni odnos društva prema njima kao dobnoj skupini, koja se vide u iskazima naših sugrađana u ovom istraživanju, potvrđuju i rezultati istraživanja dobne diskriminacije starijih osoba u Hrvatskoj koje su proveli Rusac, Štambuk i Verić, objavljeni 2013. godine¹². Autori zaključuju da u našem društvu postoji nepovoljan tretman starijih osoba u smislu njihove ukupne socijalne isključenosti, ali i negativna mišljenja koja se o starijima nalaze u svim dobnim skupinama, uključujući i negativno mišljenje starijih o sebi samima. Što je tada moguće učiniti s obzirom na pozitivna iskustva kakva opisuju naši inozemni sugovornici?

Kako je već spomenuto, proces humanizacije društvenih odnosa prema starijim osobama i njihovu ukupnu kvalitetu življenja moglo bi se predstaviti kao rezultat ukupnosti društvenih odnosa i pokazatelj postoje li jasne, neopterećene predrasuda spoznaje o mogućnostima i jasne vizije o tome kako osloboditi potencijal svakoga člana društva neovisno o dobi, a kako bi potom osobni, a time i ukupan

¹² S. RUSAC, A. ŠTAMBUK, J. VERIĆ, Dobna diskriminacija starijih osoba, u: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 49(2013.)Supplement, 96-105.

društveni život bio premrežen što humanijim i stabilno održivim odlukama i djelovanjem. Tek na osnovi toga moguće je stabilizirati svima ostvariva prava i obveze s naglaskom na odgovornost koju za budućnost svakoga društva imaju oni društveni akteri kojima je povjerena moć da za zajedničko dobro donose odluke koje će povratno osigurati humanije i pravednije društvene odnose. Društvena znanost već desetljećima koristi se kategorijama poput *aktivnoga starenja*, *produktivnoga starenja* te *zdravoga* i *uspješnoga starenja* kojima se u teorijskom i istraživačkom smislu može pristupiti raspravi o humanizaciji društvenih odnosa prema starijim osobama. Dajak i Orešković¹³ navode kako je termin *aktivno starenje* 1990. godine usvojila Svjetska zdravstvena organizacija i podrazumijeva proces unaprjeđenja kvalitete života tijekom starenja osiguravanjem prilika za inkluzivno, sigurno i zdravo starenje. Za negativne je trendove hrvatskoga društva »Potencijalna rješenja moguće potražiti u vodećim europskim strategijama koje starenje definiraju kao izazov, ali i mogućnost za pametan, održiv i uključiv rast, a starije osobe ogromnim i nedovoljno iskorištenim potencijalom. Produžen životni vijek i poboljšano zdravlje starijih osoba ustvari su resursi koje društvo tek treba naučiti koristiti. Činjenica je da je velik broj starijih ljudi dobrog zdravlja, posjeduju vrijedne vještine i znanja te žele dati značajan doprinos društvu. Tri su osnovne mjere uspješnog starenja: zdravo i aktivno starenje, volontiranje i rad u mirovini«¹⁴. Mit o neproduktivnosti i neaktivnosti starijih osoba, kako navode Bara i Podgorelec¹⁵, u velikoj mjeri nije utemeljen na činjenicama i dovodi do pogrešnih zaključaka o produktivnim i kreativnim kapacitetima starijih ljudi. Stoga se pojmom *produktivno starenje*, koji, kako se navodi, prvi uvodi 1982. godine Robert Butler, želi naglasiti kako je produktivnost starijih način borbe protiv tada prevladavajućega mišljenja da je starost razdoblje ovisnosti i tereta za društvo. Peračković i Pokos¹⁶ izdvajaju tri suvremene sociološke teorije starenja: *teorije smanjene aktivnosti*, *teorije aktivnoga starenja* i *konfliktne teorije starenja*. Teorija aktivnoga starenja polazi od teze da će stariji ljudi biti korisniji i sebi i svojem društvu ako ostanu i dalje društveno aktivni, a njihovo pozitivno iskustvo i stav prema starenju ključni su za njihovu sposobnost da ostanu aktivni. Autori navode kako je kod više od pola starije populacije u našem društvu započeo proces sustavnoga smanjenja aktivnosti na svim razinama života, dok se kod druge polovine starijih građana može govoriti o aktivnom starenju kao načinu

¹³ L. DAJAK, S. OREŠKOVIĆ, Nedostatan korištenje ekonomskih potencijala demografskog starenja u Hrvatskoj, u: *Revija za socijalnu politiku* 25(2018.)1, 99-105.

¹⁴ *Isto*, 100.

¹⁵ M. BARA, S. PODGORELEC, Društvene teorije umirovljenja i produktivnog starenja, u: *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 45(2015.)38, 58-71.

¹⁶ K. PERAČKOVIĆ, N. POKOS, U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj, u: *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 24(2015.)1, 89-110.

življenja. Treba spomenuti kako se o aktivnom starenju ne govori isključivo kao o radnoj aktivnosti, nego o »optimalizaciji i psihofizičkih stanja i socijalnih uvjeta, čime se povećava kvaliteta života i sprečava rano i brzo propadanje sposobnosti te prevenira socijalna ovisnost«¹⁷. Osoba koja uspješno stari, kako u svojoj knjizi ističe Jasminka Despot Lučanin, osoba je koja je odlučila ostati aktivna – tjelesno, intelektualno, emocionalno i socijalno, a posljedica toga bit će životna mudrost, tj. iz svega što joj se događa nastojat će izvući ono najbolje¹⁸.

Usporedba iskustava života u mirovini 12 inozemnih i 8 domaćih sugovornica i sugovornika, moglo bi se reći, potvrđuje uobičajene stereotipe kako se *vani bolje i pametnije radi*. Nadalje je odmah vidljivo kako je izostala i uobičajena povezanost pojmovna umirovljenica i umirovljenika s aktivnostima socijalnih i zdravstvenih službi. Također usporedba iskustava daje za pravo prigovorima kako kod nas izostaju ne samo dugoročno održive i samoobnavljajuće strategije društvenoga odnosa prema starijim osobama već i mnogo više od toga, nedostaje sama vizija o neiskorištenom humanom kapitalu, u ovom slučaju o onome koji posjeduju naši stariji sugrađani. Uz to, a što je najmanje dobra vijest, ne postoji ni sama ideja o tome da bi stariji umirovljeni građani mogli biti išta više osim društvene *brige*. Sugovornice i sugovornici iz Izraela, Finske, Engleske i Njemačke iznose u najmanju ruku zanimljiva iskustva o tome kakvi konkretni iznimno dobro iskoristivi potencijali stoje na raspolaganju svakom društvu, a da za te mogućnosti nisu potrebna bilo kakva velika odricanja, već samo iskrena dobra namjera donositelja odluka o vizijama društvenoga razvoja.

Iz navedenih je iskustava moguće zaključiti da su stariji, umirovljeni članovi društva ponekad angažiraniji i više nego u svom radnom vijeku i to ne samo zato da bi se sami bolje osjećali već prije svega zbog prepoznatih koristi, utemeljenih na iskustvu i mudrosti, koje su teško zamislive bez dugogodišnje profesionalne, ali i ukupne životne prakse. Koliko god su i inače poznate različite volonterske aktivnosti umirovljenih osoba (briga o potrebnima, izbjeglicama, okolišu...), za dublje razumijevanje fenomena sustavne brige o humanom kapitalu značajniji je angažman koji traže i potiču formalne društvene institucije.

- Uobičajena je praksa da liječnici, nastavnici, policajci i različite stručne službe nastavljaju aktivno pomagati zaposlenim kolegama, bilo izravno, bilo savjetodavno...
- Program organiziranih posjeta i obilazaka muzeja, arhiva, sportskih klubova, općenito javnih i političkih institucija (parlamenta, vlade, sudova ...) u najvećem

¹⁷ Isto, 106.

¹⁸ J. DESPOT LUČANIN, Iskustvo starenja – doprinos teoriji starenja, Zagreb, 2003., 238.

broju slučajeva, a redovito ako je posjet bio organiziran u kasnijim ili večernjim satima, povjerava se starijim, umirovljenim suradnicima

- Posebno su zanimljivi primjeri domova za starije i nemoćne u kojima su svi osim najteže pokretnih korisnika uključeni u neku od dnevnih aktivnosti
- I konačno, gotovo su neograničene mogućnosti aktivnosti starijih, umirovljenih članova društva u nizu gradskih redarskih službi, od kvartova, preko parkova i dječjih igrališta, briga i nadzor povjereni su starijim sugrađanima...

Što je na temelju svega spomenutoga moguće zaključiti u smislu osnova za kreiranja održive strategije kojom bi se omogućila humanizacija društvenih odnosa prema starijim osobama?

5. Integracija kao strateško društveno opredjeljenje

U društvima u kojima se razvija i potiče promišljanje o budućnosti prisutno je racionalno usklađivanje svih dostupnih potencijala s jasnom idejom o humanom kapitalu kao nenadomjestivoj vrijednosti. Stoga *integracija i ekonomska uključenost svih članova društva predstavlja strateško opredjeljenje, a ne tek pojedinačnu iznimku*. U odnosu prema pozornom uključivanju svake osobe, a posebno starijih, umirovljenih građana, na prvom je mjestu ideja o vrijednosti osobe po sebi. Svako je ljudsko društvo usmjereno nekomu cilju te se koristi određenim sredstvima življenja i djelovanja za njegovo postignuće, što znači da ima strukturu i smjer djelovanja, a stvarno počelo, stvarni subjekt i svrha svakoga oblika ljudskoga zajedništva jest *osoba*¹⁹. To podrazumijeva zajednicu utemeljenu na načelima života jer slobodnu osobu pokreće logika živoga svijeta kojemu je život početak, cilj i najveća vrijednost. Ako ga članovi zajednice takvim i prepoznaju, dajući mu smisao temeljne vrijednosti i izaberu ga za načelo postojanja zajednice, osoba ostaje početak, sadržaj i cilj zajednice, a potom i društva. Želimo li ispitati o kakvom se stupnju humanosti u društvu može govoriti, dovoljno je pogledati koliko je zaživjelo načelo poštovanja osobe, neovisno o podrijetlu, pripadnosti, stupnju obrazovanja, sposobnosti, godinama, materijalnim mogućnostima, položaju, vjerskom opredjeljenju, svjetonazoru i sl. Riječju, humano društvo koje se razvija na načelima društvene odgovornosti promovira osobu, njezine potrebe, specifičnosti, slobodu, kreativnost i upravo se na tim vrijednostima temelji. Promišljeno oblikovanje društvene stvarnosti oslobađa osobne kreativnosti koje nisu sputane i ograničene apstraktnim kolektivnim ili isključivo materijalnim interesom, naprotiv, interes racionalnoga planiranja budućnosti društva ne ukida niti se suprotstavlja osobnoj kreativnosti svakoga člana

¹⁹ R. MATIĆ, Društvena promocija bezakonja – uvod u sociologiju devijantnosti, Zagreb, 2003.

društva, već mu osigurava prostor, potiče i planski promovira sve ono što je osoba u stanju ponuditi.

Osim što integracija i ekonomska uključenost starijih članova društva predstavlja strateško opredjeljenje, a ne tek pojedinačnu iznimku ispunjenoga načela humanosti, iz iskustva inozemnih sugovornika razvidna je i svijest o količini ekonomskoga dobra koje društvo od njih i dalje očekuje i koje su oni voljni ponuditi društvu. Naglasak je na specifičnom znanju i sposobnostima koje ne mogu biti ostvarene nekim drugim putem osim dugogodišnjim iskustvom. To prije svega dolazi do izražaja u društvima čiji su prirodni potencijali daleko siromašniji od onih s kojima, recimo, raspolaže Hrvatska, pa su prisiljena taj nedostatak nadoknaditi dodatnim radom i kreativnošću. To je prije svega vidljivo na primjeru Izraela, gdje je, po riječima sugovornika koji je radio kao učitelj, od samoga dolaska na taj prostor započela »borba za svako drvo, za svaki cvijet, za svaku travku i za svaku kap vode, ... sve je to imalo posebnu vrijednost, i brigu, neusporedivu sa državama koje tim vrijednostima obiluju«. Upravo se zbog toga prije nego drugdje razvila svijest o potrebi mobilizacije svih raspoloživih potencijala, a posebno humanoga kapitala, koji je u društvima s visoko razvijenom sviješću o vlastitoj budućnosti nezamisliv bez jasne vizije iskoristivoga potencijala i kreativnoga doprinosa starijih osoba.

Zaključak

Na početku zaključka potrebno je iznijeti i ograničenja ovoga rada. Osim općega mjesta da autorska interpretacija ne može biti odvojena od njegova društvenoga konteksta, povijesti i prihvaćenih okvira razumijevanja²⁰, među bitnim je ograničenjima prikupljanje podataka bez sklonosti sugovornika/ka tonskom zapisu. Zbog toga je moguće da je prisutan dodatni autorov interpretativni sloj, čime se potencijalno relativizira ukupna valjanost rezultata. Potom pod subjektivnim ograničenjem treba navesti da su na izbor sudionika presudno utjecali autorovi prijašnji susreti s većim brojem njih (od ukupno 20 sudionika/ka, 13-ero njih, od kojih 8-ero inozemnih, bilo je poznato autoru prije dogovorenih razgovora, a njihovom je preporukom ostvaren kontakt s preostalim četvero inozemnih sugovornika i sugovornika). Osim toga uvijek je prisutna opasnost *navijačkoga* pristupa u smislu autorove želje da se dodatno naglase objektivne i već postojeće razlika u iskustvima. I konačno, činjenica da je samo istraživanje potaknuto pozivom na simpozij te da je provedeno u potpuno samostalnoj autorovoj režiji, gdje tada izostaje tzv. drugo mišljenje i objektivnije propitivanje pripreme i pristupa interpretaciji rezultata.

²⁰ J. W. CRESWELL, *Qualitative Inquiry and Research Design*, 39.

Znanstveni doprinos očituje se u svojevrsnoj originalnosti te, unatoč svim ograničenjima, pristojnoj količini vjerodostojnih i korisnih podataka, koji osiguravaju mogućnost komparacije, što bi u nekom redovitom ciljanom istraživanju, koje polazi *vezanih očiju*, bilo vrlo zahtjevno prikupiti. Također, moguće je reći kako je ostvaren cilj istraživanja, a to su provjerljive pretpostavke odgovoru na pitanje zašto u hrvatskom društvu teško nestaju predrasude o sposobnostima starijih članova društva.

S jedne je strane problem ukorijenjen u ukupnom kulturnom naslijeđu, simboličkom, vrijednosnom i normativnom, koje predstavlja društvene uzroke predrasuda o *svima ne-mi i svakome ne-ja*. Pri tome bitnu ulogu ima ukorijenjena etnocentrična perspektiva, koja ne dopušta razvoj drukčijega mišljenja i kojoj se nikada nije uspješno doskočilo primjerenim odgojno-obrazovnim modelima u kojima bi se razvijala otvorena kritička svijest.

Na drugoj strani još je iznimno prisutna naslijeđena totalitarna logika upravljanja, prisutna u političkim i ekonomskim elitama, kojima je potpuno nepoznata paradigma da građani nisu *problem* (nezaposleni, mladi, stari ...), već najveći potencijal u smislu humanoga kapitala.

Perspektiva upravljanja društvom i prostorom u kojem živimo može imati samo dvije orijentacije: za građane ili protiv građana, dok treća, kompromisna ili srednja opcija ne postoji. Isto je tako i s planiranjem budućnosti društva: društvo koje istinski želi imati budućnost u svakoj će prilici razvojnu politiku prilagoditi interesu svojih građana, a tu je prije svega riječ o interesu dviju društvenih skupina: onih kojima pripada budućnost, a to su djeca i mladi, i onih kojima svi ostali građani duguju svoju sadašnjost, kao i šansu za budućnost – a to su naši stariji sugrađani.

U tom su smislu za razumijevanje stupnja razvoja humanosti i društvene odgovornosti najbolji orijentir pitanja o tome koliko je tim dvjema skupinama prilagođena svakodnevica koja podrazumijeva prilagođeno i solidarno upravljanje javnim prostorom, kao i pitanje je li njihovo pravo na humane i demokratske standarde kvalitete života osnova za svako drugo pravo.

Donositelji strateških društvenih odluka, tj. politički akteri, koji se ne bi vodili takvom hijerarhijom odnosa ili kad bi, recimo, interese svojih građana žrtvovali pred bezličnim kapitalom ili bilo kojim privatnim ili parcijalnim interesom radili bi izravno protiv građana i protiv zajedničke budućnosti. U tom bi smislu građanski otpor i neposluh svih ostalih građana od prava prerastao u građansku dužnost, i to ne samo zbog solidarnosti već prije svega zbog opstanka zajednice i budućnosti.

Društveni razvoj i u tradicionalnoj i u modernoj logici zadržava logiku borbe i preživljavanja, pri kojoj opstaju samo one individue i društvene skupine koje posjedu-

ju višak društvene moći. Nasuprot tomu održivi se razvoj i budućnost zasniva na logici humanosti i mudrosti. To ne pretpostavlja isključivost u izboru načina upravljanja ukupnim društvenim materijalnim, kulturnim i humanim potencijalima, već samo pitanje kojoj će se logici dati prednost u izboru odluka i kreiranju pravila.

THE CROATIAN SOCIETY'S ATTITUDE TOWARDS OLDER PEOPLE

A test of humanity and vision of the future

Renato MATIĆ*

Summary: *This text seeks to argue that the totality of social attitudes towards older people reflects the level of not only humanity, as the most frequently mentioned and most desirable value in contemporary society, but even more, also the care and awareness of one's own future. A sustainable human society presumes a clear vision of the irreplaceableness of every person included in the social life, and when it comes to the personal contribution in terms of the functional role of the members of society, discourse about the importance of human capital is inevitable. For the future of society, this is the basic level of awareness that should be present among all the members of society, and especially in those social groups whose task is to plan and make long-term development decisions. The introductory section will discuss basic concepts that help understanding the idea that the humanization of social attitudes towards older people is inseparable from the humanization of the total society. After that, in the central part of the paper we will compare specific experiences of life in retirement; 20 retired senior citizens => 70, of whom 8 are from Croatia and 3 from Israel, Finland, England and Germany. Comparing their retirement life experiences opens the question of what are the basics of a long-term viable and self-renewing strategy of social attitude towards older people? At the same time, we will offer some specific possibilities that are available to every society, including ours, which do not require great sacrifice, but only a good sincere intention of decision-makers about the visions of social development.*

Keywords: *older people, human capital, humanization of social relations and quality of life, qualitative research.*

* Full Prof. Renato Matić, Ph. D., University Department of Croatian Studies, University of Zagreb, Borongajska cesta 83d, 10000 Zagreb, Croatia, rmatiac@hrstud.hr